

A NÉPRAJZTUDOMÁNY ÉS A SZOCIOLÓGIA

KÓSA-SZÁNTHÓ VILMA

A dolgozat címében kijelölt tárgykörnek csak azt a részét érintem, amely segítségére lehet a mai Kovászna megyei néprajzi kutatásainknak. Nem térek ki a két tudomány határainak és határterületeinek elemzésére, mert úgy vélem, hogy a társadalmi szükséglettől - a hic et nunc jegyében értelmezve — meghatározottan, ez nem tarthat legfontosabb feladataink közé.

A mai Kovászna megyei, nagyrészt empirikus és helyi jellegű, néprajzi kutatások azt a kort ölelik fel, amely az adatközlők emlékezetében a legrégebbi időktől napjainkig terjed. Tehát nagyrészt a XIX. század utolsó évtizedeitől napjainkig követik egy-egy néprajzi tárgy, jelenség vagy folyamat kultúrtörténeti fejlődését. A jelenen keresztül közelítik meg a múltbeli paraszti életmódot és művelődést, a parasztság kategóriájába utalva a falusi mezőgazdaságból élő népességet. A szociológia az össztársadalmat vizsgálja a jelenben, egy-egy társadalmi jelenséget vagy folyamatot főleg a társadalmi rétegeken keresztül közelít meg, és a jelen helyzetből a jövőre vonatkozó következtetéseket próbál levonni. A két tudományban pedig közös az (többek között), hogy mindkettő a konkrét vizsgálatokat a jelenkori társadalomban folytatja. A néprajzkutató és a faluszociológus is felméréseit a jelen, napjaink falusi társadalmában végzi. Ennélfogva egyik tudomány részeredménye elengedhetetlenül szükséges a másik tudomány számára. Jelen dolgozatban is egy részeredményt, a szociológia részeredményét próbálom a néprajztudományban hasznosítani, és pedig ismertetni a mai falvaknak azokat az átalakulási-jellemzőit, amelyek leginkább befolyásolják a népéletet és művelődést, és megkeresni azt a falusi társadalmi réteget, amely leglényegesebb hordozója a hagyományos népéletmódnak.

Közhely számba megy az a kijelentés, hogy a mai Kovászna megyei, de egyébként az összes közép- és keleteurópai falvak az utóbbi három évtizedben megváltoztak. A volt Háromszéken ez az átalakulás a feudális korig nyúló sajátosságoktól meghatározottan ment végbe. A székelly székekben és ezen belül még külön Háromszéken¹, Erdély többi megyéihez képest sajátos társadalmi viszonyok uralkodtak a XIX. század

elején. Az erdélyi megyékben a feudális függőségben élő parasztság aránya 81—86 % volt; a székely székekben általában 31—34 %; Háromszéken a legnagyobb 45% volt. A jobbágy-zellérség nagy százalékának — a falvak társadalmában ma is élő survival jelenségek — jelentősége az 1848-as jobbágy felszabadítás végrehajtási módjában hangsúlyozódott ki. Nyugateurópához viszonyítva Erdélyben is nagyon megkésett a jobbágy felszabadítás, Erdélyhez viszonyítva a székekben az ún. székely örökség probléma még fél évszázaddal késleltette a feudális viszonyok jogi felszámolását. Arra utalok, hogy míg Erdély többi megyéiben a jobbágyok és zsellérek állami megváltás útján szabadultak fel, addig a hűbéri függőségben lévő székely parasztok nagyrésze a maga erejéből váltotta meg szabadságát, birtokát, a XIX. század utolsó évtizedében rendezve az utolsó megváltási kérdéseket. Az önmegváltás akkora anyagi megterhelés volt, hogy a jobbágyok és zsellérek egy része ki sem tudta fizetni, a más része pedig éppen a kifizetésért szegényedett nincstelenné. Háromszéken a nincstelen agrárproletárok aránya 45% volt a múlt század végén. Ezt a társadalmi réteget a mezőgazdaság nem tudta eltartani, a megyei iparban sem tudtak elhelyezkedni, mert ilyen nem volt, s így a megélhetés egyetlen útját választották: az elvándorlást. Legtöbbjük mesteremberként dolgozott a Román Fejedelemségekben s időszakosan, vagy ritkábban véglegesen letelepedett.

Így a megye társadalmának ez a 45 %-ot kitevő volt-jobbágy-zsellér rétege kivált a hagyományos paraszti életvitelből, és egy sajátosan keleteurópai változatban polgárosodni kezdett. A parasztság másik nagy tömeget alkotó rétege, a volt katona-rendiek, a hosszúra nyúlott jobbágyválság idején nem szegényedtek le, ők képezték a századeleji kis- és középparaszt réteget. A volt nemesek utódaiból nagyrészt a nagyobb birtokosok rétege formálódott.

Az ismertetett sajátos társadalmi-gazdasági helyzet a népi életben és művelődésben az alábbi jellegzetes háromszéki vonásokat vonta maga után:

— a viszonylagos korai „polgárosodás” miatt a többi székekhez viszonyítva a háromszékiek hagyták el leghamarább népviseletüket, felejtették el népi táncaikat és énekes gyermekjátékaikat, stb.

— a „Háromszéki Népballadák” kötet bevezetőjének tanúsága szerint: „Végeredményben Háromszék a maga klasszikus balladaköltészetével merőben más: sokkal szerényebb, szegényebb képet mutat, mint ... a szomszédos Udvarhelyszék vagy annak szomszédja Marosszék; nem is szólva a Kárpátokon túli, szintén szomszédos moldvai csángómagyarokról”².

— a gyenge gazdasági helyzet, azaz a szegénység miatt a háromszéki parasztok több nemzedéken keresztül nem örvendhettek a gazdasági fellendülésnek, és ennél fogva a XVIII. század végi, XIX. század eleji színes, díszes, pompás parasztstílus még késve sem honosodott meg, legalábbis összemérhetetlen a kalotaszegivel vagy a torockóival;

— a háromszéki anyagi és szellemi kultúra folyamatosan őrzött meg arhaikusnak nevezhető elemeket. Itt egyetlen példát hozok fel: az

eddig ismert székely keresztzemes motívumok között az árapataki őrizte meg a berbécsszarvas- és eszes motívumot a legteljesebben;

— bármilyen kultúrminta vagy történeti stílushatás érte a háromszéki népi anyagi és szellemi kultúrát, az főként egy irányból: Udvarhelyszék felől érkezett. (Követendő példának számított az udvarhelyszéki népi építészet, textilmunkák stb.) Ezek a hatások nem terjedtek ki egyenletesen egész Háromszék területére, legjobban Erdővidéken honosodtak meg (például bútorfestés, szabadrajz utáni hímzések, hímes szőttesek stb), legkevésbé Felsőháromszéket érintették, amelynek díszítőművészete legközelebb áll a csíkiéhoz. Ennek a belső tagoltságnak oka az is, hogy Felsőháromszék katolikus, míg Háromszék többi része főleg református vagy unitárius.

A századeleji gazdasági viszonyok és társadalmi rétegződés nem sokat változott falun, 1945-ig. Említésre méltó folyamat volt a továbbra is növekvő leszegényedés, és a gyalogosan „ingázó” munkás réteg megjelenése a textil és dohánygyár felépítése után (Sepsiszentgyörgy).

1945 után a falvak életében az első mtsz-ek megalakulása hozott változást, párhuzamosan a kezdődő iparosodással és javuló közlekedési lehetőségekkel. Megyénkben a nagyméretű falusi átalakulás az 1962. év után indul meg és azóta napjainkig inkább mértani, mint számtani haladvány szerint növekedik. Ma, 1975-ben átalakult szociálista mezőgazdaságról, és átalakult faluról beszélhetünk. A megváltozott falut három társadalmi-szociológiai jelenség ismertetésén keresztül próbálom bemutatni:

1. Falvaink a megye városiasodásának tükrében.

Megyénk városiasodását a városi és falusi népesség számbeli változásán keresztül közelítem meg. (Noha jól tudjuk, hogy ez csak egyetlen szegmentuma a jelenségnek.)³

Megyénkben hat város és 122 falu van. A megye lakossága 1973-ban 190 813 volt. 1930-ban a megye lakosságának 89 %-a falusi volt, 1948-ban 87 %, 1956-ban 75 %-a, 1966-ban 68 %, 1973-ban 58 %-a. A megye népessége 1930-tól 1973-ig 48 250 fővel növekedett, ez idő alatt a falvak népessége 24 763 lakossal csökkent, tehát a népesség-növekedés csak a városi lakosságra érvényes. A városiasodás a falusi népesség fogyásával járt megyénkben, ami nem országos jellemző, mert 1930-ban az ország falusi lakóinak száma 11 229 476, 1973-ban pedig 12 067 069. A falusi népesség fogyása inkább az iparilag fejlett megyékre jellemző, mint Brassó, Hunyad, Temes, Prahova stb. megyék. Megyénket (ebből a szempontból) még ma sem lehet ezekkel a megyékkel egy kategóriába sorolni.

Az iparosodás nem magyarázza meg egyértelműen és részleteiben a falusi népesség fogyását, ehhez és részben ebből következően még az alábbi három ok társul: néhány falu városi rangra emelése; alacsony népszaporulat; elvándorlás (ez utóbbiról külön alcím alatt számolok be). Tehát az első ok tényleges városiasodást tükröz, mert 1956-tól napjainkig megyénkben három falut emeltek városi rangra, és 11 falut csatoltak közigazgatásilag városhoz. Ez a városiasodás a lejegyzett fogyásnak

mintegy fele. A második ok, az alacsony népszaporulat számokban így mutatkozik: 1930-ban a születési ezrelék megyénkben általában 32 ‰ volt, 1966-ig 13,5 ‰-re csökkent, majd 1973-ig 20 ‰-re emelkedett. 1973-ban a városi általános 20,8 ‰, a falusi pedig 18,4 ‰. A természetes szaporulat falun még ennél is rosszabb arányokat mutat: 1973-ban a megyei átlag 7,9 ‰, városon 11,0 ‰, falun 5,6 ‰ fele. Ha ilyen marad tovább is falvainkban a természetes szaporulat, amely részeire bontva azt jelenti, hogy jó néhány falu népessége állandóan csökken, mint Illyefalva község, Kálnok, akkor a falvak egy részének az elnéptelenedésével kell számolnunk. Természetesen ez a probléma nemcsak megyei szintű, a világban, minden iparosodó országban találkozunk vele, s a probléma tárgyalásában a vélemények eltérőek.

Végül a falvak népesség-csökkenésének harmadik okára (talán helyesebben okozatára) térek rá:

2. Területi (horizontális) mobilitás

A falvak népességének előregedése oka és okozata is az alacsony népszaporulatnak, mert a lakosság legtermékenyebb rétegének, a 20 év és 40 év közöttieknek egy része elszármazott a faluból, az elköltözötték gyermekei a letelepülés helységének lakosságát gyarapítják, és népességét fiatalítják. Az elvándorlás méreteit és ütemét a következő statisztikai adatokkal szemléltetem: megyénk összlakosságának száma 1966-ban 176 858. A megyéből 1966-ig 40 441 fő vándorolt el, azaz pontosabban, az 1966-os népszámláláskor 40 441 Kovászna megyei születésű lakos lakott az ország más megyéiben, a legtávolabbi és legközelebbi megyékben. Tehát ha a bevándorlás nem ellensúlyozta volna a kivándorlást, akkor a megye lakossága csökkent volna. Viszont a vándorlás országos méretű jelenség, úgyhogy nemcsak Kovászna megyéből mentek el, hanem jöttek is, és pedig 1966-ban a megye lakosságának 20%-a más megyében született, ugyancsak egyaránt az ország legközelebbi és legtávolabbi megyéiben, annyira, hogy 1973-ban Kovászna megye ki- és bevándorlási mérlege pozitív volt. (Még az országban 13 ilyen pozitív mérleggel rendelkező megye van, például, Hunyad, Bihar, Arad, Temes, Hargita, Ilfov, Prahova stb.). A szociológiai felmérések alapján a megyék közötti kivándorlás az 1950-es évek elején indult meg, megyénkben a csúcstól az 1960-as évek végén érte el, a től kezdve 1973-ig kisebb arányban folytatódott, majd 1973-tól ismét növekedett.

A statisztikai adatok minket ez alkalommal csak annyiban érdekelnek, amennyiben választ kapunk arra a kérdésre is, hogy melyek falvainkban a helyben maradók és melyek a mozgékony társadalmi rétegek. Mivel az 1945-ös évek után Kovászna megye rendelkezett munkaerővel, az elvándorlás már az ötvenes években jelentős volt, és mert az elvándorlásnak már voltak hagyományai, a hagyományok folytatóiként az ötvenes években a volt szegény és nincstelen parasztréteg indult útnak az ország iparilag fejlettebb megyéibe. Felnőttek, vagy családok költöztek el, és szakképesítetlen vagy szakképesített munkásként dolgoztak. Az ötvenes évek derekán a kulákosítás miatt a módos parasztréteg

is elindult. A hatvanas években a felnőtekről a súlypont az ifjúságra tevődött át, noha a felnőttek is folytatták az elszivárgást.

A hatvanas évek elején a megye még nem kezdett iparosodni, az iskolázási szint azonban állandóan növekedett. Azok, akik nem traktoristák, építészszakmunkások vagy textilgyári munkások szerettek volna lenni, azok akik az elméleti líceum után tovább akartak tanulni, el kellett hogy menjenek a megyéből, mert abban az időben a fentiekén kívül nem volt más iskola. Akik pedig más megyében végeztek akár szak-, középiskolát, technikumot vagy egyetemet, más megyében telepedtek le, mert otthon kevesen tudtak elhelyezkedni. Például az egyetemet végzettek közül nagyrészt csak a pedagógusok tudtak elhelyezkedni, s csak tízes nagyrendet kitevő műszaki egészségügyi stb. képesítésűek. Így a hatvanas évektől az elvándorlás főcsatornája az iskolai végzettség követte mobilitás lett. A megyéből való elvándorlásnak ma is ez a legerősebb mezgatója. A megyén belül viszont 1970 után, az iparosodás megkezdésével párhuzamosan, a falvak felnőtt népessége, családok a megyei városokba kezdtek költözni.

A falusi elvándorlók összetétele koronként, időszakonként változott. Figyelembe véve az 1945—1975-ös időszakot, a helyben maradt falusi réteg avolt kis és középparasztokból állt, akik az mtsz-en keresztül integrálódtak a falvak mai életébe. Ők alkotják a leghagyományörzőbb réteget, mert tevékenységük folytán legközelebb állnak a hagyományos paraszti életmódhoz. Mivel — mint már említettem — ez a réteg nagyrészt a volt katonarendiek leszármazottaiból áll (amit számon is tartanak), az a falusi társadalmi réteg, amelyet ma a szociológusok és néprajzkutatók vizsgálnak, réteg társadalom. Tulajdonképpen ennek a rétegnek, a volt katonarendinek az életmódját, kultúráját rekonstruáljuk. Ez a megoszlás érvényes a következő alcímekben tárgyalt foglalkozás-társadalmi mobilitásra is, mivel az mtsz-dolgozók a földhöz legjobban ragaszkodó volt kis és középbirtokosból maradtak.

3. Foglalkozás-mobilitás

1945-ben Kovászna megye falvaiban a munkás réteg 3—7 %-ot képviselt. 1966-ban az országos átlag falun 19 % — a megyei szociológiai felméréseim alapján, 1975-ben az ingázó munkás réteg 25—60 % között mozog, attól függően, hogy az illető falu milyen messze van az ipari munkahelytől és a várostól. A társadalmi átrétegződés folytán falvainkban a következő foglalkozás társadalmi rétegek alakultak ki vagy maradtak meg:

termelőszövetkezeti parasztság gazdasági érdekei, tevékenysége, jövedelmi forrásának jellege miatt sem sorolhatjuk a hagyományos parasztság közé, de ehhez a legközelebb álló, sőt ennek átalakult rétege. Önellátására a háztáji gazdaságán termel, de az semmiképpen sem elég szükségletei kielégítéséhez. Életkora helyen-helyen meghaladja az ötven-hatvan évet, **előregedő réteg**.

— **ingázó munkások** megnevezéssel illetjük, de falusi lakhelyükből következő sajátosságaik miatt el kell választanunk a városból város-

ba ingázó munkásoktól. A falusi ingázó munkások otthon saját szükségletükre termelnek, és éppen ezen a tevékenységen keresztül kötődnek a falusi, paraszti életmódhoz.

A helyben foglalkoztatott munkás (volt iparos) réteg, amelynek olyan sok „tanonca“ volt a múltban, most vagy az mtsz-ben dolgozik, vagy ipari munkásnak állt. A népi mesterséget egyrészt szabadidejében, saját kedvtelésből gyakorolja, másrészt a falusiaknak a háztáji gazdaságuk ellátásához szükséges eszközöket, tárgyakat készít, olyant, amit a kereskedelemben nem lehet kapni. Ha ez az ötven év feletti generáció kihal, akkor nehéz lesz a néprajzosnak recens népimesterséget gyűjtenie. Létezik egy kialakulóban lévő falusi csoport, amely két szélső anyagi módban lévő rétegből verbúválódik: a nagyon szegényből, akinek nincs anyagi ereje a kezdeti gazdasági beruházásokra, csak a havi fizetésből él, gazdasága nincs; vagy a jó módú idősebb ingázó munkásokból, akik már nincsenek ráutalva a háztáji jövedelemre és az idős nyugdíjásokból akik noha rá lennének utalva, de nincs erejük a munkához.

— **értelmiségi réteg** a legvárosiasodottabb, vagy mindenképpen annak a látszatát keltő falusi réteg. (A városiasból nem egyszer sajnos a negatív, rossz izlésűt utánozza.) Többnyire az első generációjú értelmiségi, így nem áll nagyon távol a paraszti élettől, amelyben nevelkedett. Többnyire háztáji gazdasága van, legalább kisállatok, s ezáltal életmódjában elkerülhetetlenek a falusi elemek, amelynek, zárójelben legyen mondva, sokkal inkább pozitív, mint negatív hatása van..

A társadalmi rétegek mellett a falu képének kialakulásához még a családok új típusai járultak hozzá. Az uralkodó falusi családtípus a vegyes foglalkozású munkás—mtsz-tag összetételű. Ez az összetétel anyagi előnyökhöz vezet, mert a havi fizetés révén rendelkeznek készpénzzel a kedvező anyagi-gazdasági befektetésekhez, és az mtsz-beli juttatások miatt nem kell mindent megvásárolniuk, mint a munkás családoknak. Mivel ez a családtípus a legmódosabb, ez is az ízlést diktáló, közvéleményt formáló falusi réteg.

A társadalmi-gazdasági változások következtében megváltozott a falusi emberek tevékenységének körülménye. A lakóhelytől elvált a munkahely, a munka vagy az mtsz-ben vagy a gyárakban, üzemekben folyik. Mivel saját „üzemükbe-gazdaságukba“ nem kell anyagi befektetést eszközölniük, és mivel az életszínvonal általánosan emelkedett, a falusi családok anyagi erejüket a közvetlen környezetük, tájszóval élve az „életük“, módosításába fektették. A régi többé-kevésbé önellátó életmódhoz kapcsolódó tárgyakat kicserélték. A tárgyi világ kicserélése, megújítása a lakásépítéssel kezdődött, és a lakberendezéstől a ruházatiig mindent egyféle városi polgári, gyári eredetű tárgyakkal helyettesítettek, újítottak. A régi életmód tárgyait vagy megsemmisítették, vagy padlásra, kamarában, színben őrzik, vagy egy kis részüket használják.

Viszont a megváltozott tevékenység és tárgyi világ közepette sem szűnt meg meg a falusi életmód és művelődés „népi“ jellege, mert ennek a megváltozott falusi életkeretnek és életvitelnek állandóan újraszülető, alakuló szokás-rendszere van, amelynek struktúrája a hagyó-

mányos népi kultúra és életmód struktúrájának folytatása, a tartalma megváltozott. Például:

— a fent vázolt tárgy-kicszerelési folyamatnak vannak megdöbentő, mindenhol jelenvaló mozzanatai, a falusi használati tárgyakkal van egy rétege, amely a „másad-harmadtermékek“ leleményes felhasználásából született: a konzervesdobozból készített vízmeregető, a gumikerekből készített itatóvályú, a deválos üvegből készített virágoskert-dísz stb.;

— a falusi lakásezsmény falvainkban szinte-szinte egységes: két szintes (pince-konyhás), „L“ alakú, vagy kocka ház, amely mindenképpen a villa képzetét igyekszik kelteni;

— megmaradt a paraszti tárgyak kettőbe osztottsága, az ünnepi és köznapi, azzal a különbséggel, hogy a volt ünnepi tárgyak egy része köznapi, hétköznapi is elérhető lett, az ünnepi helyre pedig polgári ízlésű tárgyak kerültek. Így van ez a táplálkozásban, a ruházkozásban és a lakásmódban is. Megmaradt a tisztaszoba, amit nem használnak, a bútorok között létezik most is kimondottan egy jobb életet szemléltető tárgycsoport, például a jégszekrény, ami leggyakrabban a szobában kap helyet. A társadalmi változások és az életmód változás csak a fenti példák szintjén izomorf. A szociológia feladata felderíteni a társadalmi rétegek intézményes életmódbeli jellemzőit, a néprajztudomány viszont a mindennapi, de annál mélyebb és konkrétabb nem intézményes jelenségeket.

JEGYZETEK

¹ IMREH ISTVÁN, *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudálizmus bomlásának idején*, Állami közgazdasági és jogi könyvkiadó, Bukarest, 1958.

² ALBERT ERNŐ, *Háromszéki népballadák*, Kriterion, 1973, 34. lap.

³ Anuarul Demografic al R.S.R., 1974, 134—141, 144—145, 222, 228—238, 452—541.

⁴ PISOTA ELENA, MARIA IOVĂNESCU, *Județul Covasna*, cap. Demografia 70—80 pp.

